

UDK 1(38) Kaluđerović Ž.
1(048.83)

Primljeno: 30. 08. 2018.

Stručni rad
Professional paper

Mirela Karahasanović

O RANOJ GRČKOJ FILOZOFIJI ONKRAJ IMPRESIJE ETABLIRANIM AUTORITETIMA

**(ŽELJKO KALUĐEROVIĆ: *RANA GRČKA FILOZOFIJA,*
HIJATUS, ZENICA, 2017.)**

Zapitanost i stalno propitivanje, koje odolijeva smjenama prostorno-vremenskih horizonata, suštinska je odrednica filozofije na čijem tragu razumijevamo i njenu potrebu da se u različitim okolnostima vraća vlastitim počecima. Vraćanje iskonu, ispitivanje osnova i „porijekla“ svebivstvajućeg neizostavno podrazumijeva i povratak drevnim grčkim misliocima koji su zaslužni za utemeljenje i uobličavanje onoga što nazivamo filozofskim promišljanjem svijeta. Težnja da se kroz povratak ranim grčkim misliocima iznova otkrije i sagleda izvorna bit grčke filozofije uključuje i restauriranje svjedočanstava, prvobitnih izvora antičke filozofske misli. Naime, kako je tradicionalno tumačenje predsokratovske filozofije dovođeno u pitanje, tako se povećavala potreba za propitivanjem vjerodostojnosti i dosljednosti prije svega Aristotelovih svjedočenja o filozofskim stavovima ranih mislilaca. Filološkom i doksografsko-povijesnom analizom Aristotelovih spisa u kojima tretira stavove predsokratovaca, relativizirana je pouzdanost Aristotela kao valjanog izvora za njihovo razumijevanje. Štaviše, javile su se tendencije da se minimizira ili u cijelosti ospori autoritativnost Aristotelovih tumačenja predsokratovaca, ali, uporedo s tim, opstajala je i suprotna tendencija odbrane Aristotela predsokratovskog legitimiteta, kojoj pripada i Željko Kaluđerović.

U knjizi *Rana grčka filozofija* on se argumentovano suprotstavlja odbacivanju Aristotela i njegova značaja za razumijevanje predsokratske misli. Već u samom

predgovoru Kaluđerović ističe u čemu se sastoji intencija knjige: “Moja intencija u knjizi *Rana grčka filozofija* bila je da, rukovodeći se filozofskom pretenzijom strogosti i doslednog tumačenja i zrele tematizovane refleksije, utvrdim odnosno obrazložim kako i zašto predsokratski nazori iznose na videlo samu „stvar filozofije“ i u značajnoj meri određuju njen pravac i karakter kroz skoro čitav antički period“ (Kaluđerović, *Rana grčka filozofija*, str. 8). Na tom zadatku Kaluđerović se fokusira na Aristotelovu teoriju o uzrocima, koja uključuje, kako Aristotelova stanovišta tako i stanovišta ranih grčkih filozofa, a autor je smatra jednim od najboljih svjedočenja o historiji rane grčke filozofije. Takvo uvjerenje proisteklo je iz dugogodišnjeg interesa za antičku filozofiju, iz čega se oblikovao i kritički odnos prema njenom tumačenju.

Vođen kritičnošću i dosljednošću Kaluđerović izražava suprotne stavove u odnosu na neke od najznačajnijih stručnjaka za antičku filozofiju, predsokratovace posebno, kao što su J. Burnet, G. S. Kirk, J. E. Raven, J. B. McDiarmid, H. Cherniss i F. Uberweg, stavljajući se na stranu manjine W. K. C. Gatrija i J. Rittera, koji za razliku od prethodno navedenih ne dovode u pitanje legitimitet Aristotelovih tumačenja, kako njihovu filozofsku tako i historijsku vrijednost. Kaluđerović je stoga jedan među rijetkim i odvažnim koji nije impresioniran autoritativnošću i stručnom pozicioniranošću etabliranih komentatora. Na temelju vlastitih kritičkih uvida, dijalogizirajući sa Aristotelom, on donosi zaključak, koji smatra filozofski relevantnim, da se sve u knjizi iznesene dileme vezano za predsokratovce mogu dosljedno i konsekventno objasniti slijedeći Aristotelov pristup. To je možda i najznačajniji razlog za autorovo prihvatanje Aristotelove pozicije. Ne samo da temporalna i duhovna blizina predsokratovcima Aristotela stavlja u prednost, već i više od toga, smatra Kaluđerović, ono što centrira i opravdava poziciju najboljeg svjedočanstva o ranoj grčkoj filozofiji je: „Aristotelovo priznavanje zasluga njegovih prethodnika za samu stvar filozofije, zbog čega je i njegovo vlastito mišljenje određeno nužnošću istine naučavanja njegovih prethodnika“ (Ibid, 21). Kaluđerović podsjeća da ne smije biti zanemarena istina kao primarni interes filozofije, zbog čega intencija filozofa poput Aristotela treba biti shvaćena kao put ka traganju za njom, a nikako njeno obesmišljavanje na način da se stanovišta drugih filozofa preoblikuju ili podrede vlastitom. Autor dalje ističe da je Aristotelova težnja potvrđivanja vlastitih stanovišta kroz promišljanja njegovih prethodnika vođena traganjem za istinom, uz uvažavanje specifičnosti i misaonih dometa ranijih učenja, koja nastoji pojmovno objediniti, pri tom otkrivajući divergentnost predsokratske misli, tragajući za kohezionim faktorom te divergentnosti i nalazeći ga u „prvoj filozofiji“, njenim načelima, odnosno uzro-

cima. Kako je za Aristotela sistematizacija toka predsokratskog mišljenja predstavljala uslov razumijevanja vlastite filozofske pozicije, tako je komparacija i sistematizacija toka Aristotelovog mišljenja o predsokratovcima nepobitno uslov, ali i teži put, otkrivanja suštine njegovih zapažanja o ranim misliocima. Prema tome, procjena u kojoj mjeri su rani mislioci doprinijeli i odredili dalji tok filozofskog mišljenja kroz cjelokupni antički period, nužno podrazumijeva iscrpnu analizu Aristotelovih spisa, u čemu se Kaluđerović pokazao vještim i pedantnim stručnjakom, kako kroz problemsku, kritičku, hermeneutičku, tako i kroz filološku analizu, pokazujući zavidan nivo poznavanja starogrčkog jezika koje je ključno za razumijevanje misaonog ambijenta i artikulacije pojmova unutar određene filozofske pozicije.

Knjiga *Rana grčka filozofija* podijeljena je u tri tematske cjeline: *Predelejska stanovišta*, *Objekcije elejaca* i *Postelejski domašaji*. Već sami nazivi poglavlja govore o smještanju elejaca u srce predsokratovske filozofije. Njihov značaj ogleda se u preokretanju cjelokupne dotadašnje filozofske putanje, dovođenjem u pitanje nekih do tada samorazumljivih filozofskih objekcija. Opravdanost naziva poglavlja u dobroj mjeri proizilazi iz sveprisutnosti Parmenidovog utjecaja na kasnije predsokratovce, kojima je najznačajniji zadatak odbraniti vlastita stanovišta protiv elejskih argumenata (Barnes). Shodno tome rana misao se posmatra kao misao prije i poslije Parmenida.

Prvi dio knjige obuhvata filozofe prije Parmenida i to: Talesa, Anaksimandra, Anaksimena kao i Pitagoru i Heraklita. Predelejski mislioci, suočeni sa postepenim napuštanjem tradicionalnog pogleda na svijet koji se zasnivao na religioznim i mitološkim predstavama, okreću se od naivnog posmatranja prirode prema refleksivnom i činjeničnom objašnjenju. Iz viđenja svijeta kao koherentne, obnovljive, žive cjeline, prvi mislioci (Milećani) postuliraju ideju da svijet kao takav mora imati početak, izvor, načelo svih stvari, svega što živi, zbog čega potraga za takvim načelom postaje glavnom okupacijom ranih mislilaca. Potreba za nadilaženja pojava kako bi dospjeli do mišljenja, do logosa koji sabira, uspostavlja jedinstvo raznolike tvarne zbiljnosti u jedan ili više tvarnih elemenata koje nazivaju izvorom svega, čini nedvojbeno rane mislioce rodonačelnicima filozofskog pogleda na svijet. To načelo, bez obzira da li imenovano vodom (Tales), apeironom (Anaksimandar), vazduhom (Anaksimen), brojem (Pitagora) ili vatrom (Heraklit), u Aristotelovoj recepciji predstavlja materijalni uzrok koji je najranija misao prepoznala, sa izuzetkom Pitagore kod koga su prisutne i naznake formalnog uzroka. Milećanin Tales, kod koga se rađa najranija ideja o prazvoru svega, koji naziva vodom, svodeći tako raznolikost pojavnog svijeta na jednu kauzalnu postavku, prema Kaluđeroviću zavređuje mjesto

prvog filozofa u povijesti mišljenja i začetnika zapadne nauke i filozofije. Imenujući Talesa prvim filozofom Kaluđerović ne dijeli mišljenje onih (Hajdeger) koji tvrde da zapadnoevropska filozofija započinje sa Anaksimandrom i njegovim prvim sačuvanim fragmentom shvaćenim kao prvi zapis koji podstiče na apstraktno i metafizičko mišljenje (Barns), ali i kao prvi iskaz u smislu početka filozofiranja kao mišljenja bitka (Hajdeger).

Prema Kaluđeroviću “vrednost Talesovog izričaja leži u prvom zabeleženom pokušaju da se objasni celina svega na jedan „prirodni“ i znanstveni način, bez posredovanja i pomoći drevnih mitova i antropomorfnih bogova“ (Ibid, 39). Religijski i mitološki motivi imali su značajan utjecaj na rane mislioce. Autor na njihovo prisustvo ukazuje gdje god se za to pojavi mogućnost, kako bi ih razlikovao u odnosu na racionalne motive koji su predstavljali izraz nagona za osamostaljivanjem mišljenja i kreiranja nove predstave o svijetu. Upućujući na različite motive, zatim na prisustvo umjetničke forme izkazivanja filozofskih stavova kod ranih mislilaca, autor skreće pažnju i na utjecaj narodnog nefilozofskog konstituisanja slike svijeta koja se osjeti kod prvih filozofa, ali i, generalno, na problem kako da se izrazi novi pogled na svijet. Takvim pristupom čitalac je upućen na važnost sagledavanja u kojoj mjeri su rani filozofi zaslužni za utemeljenje određenih fundamentalnih specifičnosti grčkog mišljenja a koje se ogledaju u ne samo pukom prihvatanju, inkorporiranju, već i u revidiranju zatečenih spoznajnih konjunktura.

Historijska i kulturna pozadina kroz koje se u knjizi kontekstualizuju i prelamaju misaoni dometi ranih mislilaca, predodžbe o duhu njihova vremena, dodatna su satisfakcija znatiželji onih koji posjeduju interes za najranije filozofske ideje. Na taj je način uobičajeno hronološko izlaganje, tzv. pregled filozofskih problema, u ovoj knjizi dodatno ojačano. Pritom autor ne izražava pretenziju zaokruživanja sistema mišljenja koji ne bi dopuštao različite pristupe i tumačenja. Knjiga *Rana grčka filozofija* predstavlja dio otvorenog kritičkog horizonta mišljenja. Ona je zapravo poziv na dijalog u kojem se različiti pristupi međusobno argumentovano nadmeću.

Na osoben način argumetovano sučeljavanje misli prisutno je u drugom dijelu knjige koji obuhvata domete elejskih filozofa Ksenofana, Pitagore, Melisa i Zenona, zrcaleći ih u dvjema suprotnim misaonim pozicijama – Parmenidovoj i Aristotelovoj. Činilo se da Parmenidova slika nerazvojnog statičnog bivstva, njegovo odbacivanje kretanja i Aristotelova aitiologija u svojim nepremostivim suprotstavljenostima ne mogu imati ičeg zajedničkog. Međutim, Kaluđerović se nije spotaknuo tako što bi prihvatio na taj način postavljen problem. Iscrpno i pedantno analizirajući Aristotelove stavove o Parmenidu, on uočava da su, iako se čini nemogućim kauzalno

tretirati Parmenidovu poemu *O prirodi*, takvi pokušaji kod Stagiranina ipak prisutni. Nemogućnost kauzalnog tretmana puta istine ne isključuje nužno i kauzalni tretman puta mnijenja, jer se putevi nigdje ne ukrštaju. Takvo neukrštanje, prema autoru, onemogućava jednu koherentnu predstavu o Parmenidovoj filozofiji. Vrijedno zapažanje je o današnjoj potcijenjenosti puta mnijenja: „Put mnijenja Parmenida čini istinskim pluralistom i anticipatorom peripatetičkog materijalnog i eficientnog uzroka“ (ibid. 110). Zahvaljujući putu mnijenja, kao putu objašnjenja uređenja pojavnog svijeta, Parmenid se svrstao među rane mislioce koji su barem naslućivali ideju kauzalnog poretka univerzuma.

Posljednjim dijelom knjige posvećenom postelejskim domašajima u kome se tretiraju stavovi Empedokla, Anaksimandra, Leukipa i Demokrita završava se misaono putešestvije kroz aporije predsokratskih objeacija. Kao i u slučaju predparmenidovaca i postparmenidovci bivaju kauzalno tretirani. Iz ugla promjene misaonog kursa koja se javlja sa elejcima, cjelokupna postparmenidovska rana filozofija se može posmatrati kao reakcija na elejsku poziciju. U ovom dijelu knjige je primjetno Kaluđerovićevo nastojanje da ukaže na pozitivne konsekvence elejske filozofije, prije svega na Empedokla i Anaksagoru koji su se odvažili da prepoznaju ili barem naslute teleološke principe svijeta kroz pokretačka načela Ljubav i Um. Iako do jasne ideje o *causa finalis* nije došao nijedan predsokratovac pa čak ni oni posljednji u nizu Leukip i Demokrit, to nije osporilo Aristotelov pozitivan sud o misaonom iskoraku Empedokla i Anaksagore. Akvizicije ranih mislilaca predstavljaju postupno osamostaljenje mišljenja i progres refleksije koja je vodila ka metafizici.

Razvojni put ranog filozofskog promišljanja potvrđuje se u Aristotelovoj aitiologiji kao jedan oblik jedinstva, donekle i saglasja između različitih i naizgled nepomirljivih filozofskih pozicija. Aristotelova težnja je, kako u zaključku knjige Kaluđerović ističe, bila uspostava pojmovnog jedinstva mnoštva raspršenih filozofskih fragmenata njegovih prethodnika, jedinstva koje je, prema autoru, rezultat Aristotelove prerade ali i ogromne sintetičke moći njegovog mišljenja. To pojmovno jedinstvo on ostvaruje kroz učenje o uzrocima, koje predstavlja ključ za poimanje cjeline predsokratske filozofije.

Na kraju recimo da, iako Kaluđerović namjenjuje (i posvećuje!) knjigu studentima sa Odsjeka za filozofiju i sociologiju Filozofskog Fakulteta u Tuzli, gdje je aktivno angažovan kao nastavnik na predmetima Antička filozofija, Srednjovjekovna filozofija i Etika, ona svojim kako metodološkim, tako i problemsko-sadržajnim aspektima prevazilazi udžbeničku svrhu. Ozbiljna je to studija o problemima koji su fokusu značajnog broja savremenih komentatora antičke filozofske misli.

Adresa autora

Authors' address

Mirela Karahasanović

Filozofski fakultet u Tuzli

mirela.2205@hotmail.com